

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Ю. Грошевий, академік, віце-президент АПрН України

Роль професійної правосвідомості судді у формуванні рішення суду: кримінально-процесуальний аспект

Проблема професійної правосвідомості у формуванні судового рішення, у достовірності та правомірності якого суддя не має сумніву, це по суті проблема реалізації вимог закону в судовому акті, що виноситься по кримінальній справі.

В правовій літературі існують два основні підходи щодо розуміння сутності правової свідомості залежно від того, яке з понять, що складають структуру терміна «правосвідомість», є первинним – право чи свідомість.

Одні вчені розглядають правосвідомість як результат насамперед правових явищ, вважаючи, що суспільні відносини відображаються у свідомості лише після того, як опосередковуються правом. Інші ж виходять з того, що правосвідомість бере початок у суспільному бутті і є джерелом права. Видається, що ці підходи доповнюють один одного, відображають різні сторони формування правосвідомості¹.

В теорії підкреслюється, що правова свідомість – це система почуттів, звичок, уявлень, оцінок, поглядів, теорій, ідей суб'єктів права (носіїв правосвідомості), які відображають правову дійсність й оціночне ставлення до неї (до соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій суспільства; до минулого, теперішнього чи до очікуваного права) і відіграють через це роль своєрідного регулятора (саморегулятора) їх поведінки в юридично значущих ситуаціях. Правове явище як продукт свідомості – це результат нашої інтерпретації, нашого суб'єк-

¹ Докладніше про це див.: Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания. – М., 1963; Чефранов В. А. Правовое содержание как разновидность социального отражения. – К., 1976.

тивного розуміння¹. У зв'язку з цим великого значення набуває концепція І. Ільїна. Категорія правосвідомості посідає в його правовому вченні центральне місце, яке визначається відносно емпірично опосередкованих позитивного права, суспільного правопорядку, соціальної структури держави, системи публічної влади².

На думку І. Ільїна, право, закон, наказ, повноваження, обов'язок, заборона, які діють у країні, не можуть існувати й застосовуватися поза живою правосвідомістю³.

Насамперед виникає питання: чи має право на самостійне існування професійна правосвідомість суддів? У літературі виділяється професійна правосвідомість службовців державного апарату, але при цьому не розкривається специфіка прояву структури загального поняття правосвідомості стосовно окремих категорій державних службовців, які здійснюють різноманітні функції у правозастосовній діяльності органів державного управління та влади.

Крім того, єдина у своїй основі професійна правосвідомість державних службовців виступає в процесі правозастосовної діяльності не інакше як у вигляді професійної правосвідомості окремих груп державних службовців, які виконують чітко визначені завдання, реалізують правові норми особливими методами у специфічних, притаманних тільки цьому органу формах.

У загальному родовому понятті професійної правосвідомості службовців державного апарату треба розрізнити професійну правосвідомість окремих категорій цих працівників. У цьому разі доцільно виділити професійну правосвідомість суддів, професійну правосвідомість осіб прокурорського нагляду, професійну правосвідомість слідчих, професійну правосвідомість оперативних працівників, професійну правосвідомість інших посадових осіб органів державної влади і управління, пов'язаних із правозастосовною діяльністю, що дає можливість визначити специфіку професійної правосвідомості окре-

¹ Бережнов А. Г. Теоретические проблемы правопонимания и формирования содержания права // Див.: Проблема теории государства и права / Под ред. М. Н. Мариенко. – М., 2004. – С. 344 та наст.

² Цікаво відмітити, що в роботах Б. Кістяківського, М. Ковалевського, М. Коркунова, Г. Шершеневича, І. Фойницького та інших терміни «правосвідомість», «праворозуміння», «правопереконання» вживалися як взаємозамінні.

³ Див.: Ильин И. А. Путь к очевидности. – М., 1993. – С. 247. Більш докладно про інтерпретацію поглядів І. Ільїна у сфері кримінального судочинства див.: Александров А. И. Уголовная политика и уголовный процесс в российской государственности. – СПб., 2003. – С. 35–82.

мих категорій посадових осіб, прослідкувати роль правосвідомості як регулюючого начала у виконанні ними своїх професійних обов'язків і, врешті-решт, показати значення правосвідомості під час застосування закону в правоохоронній діяльності.

Як відомо, судді за фахом — однорідна в професійному і соціально-психологічному відношенні група, об'єднана спільністю завдань і цілей діяльності, методу і процесуальної форми реалізації норм права під час вирішення кримінальних та цивільних справ.

Єдність цілей, завдань, методу і форми здійснення професійної діяльності виробляє у суддів спільність професійно-етичних і правових поглядів щодо реалізації норм права.

А. Ратінов пропонує називати професійну правосвідомість «спеціалізованою»¹. Вважається, що оскільки суб'єктом професійної правосвідомості є посадові особи, пов'язані із реалізацією норм права за професією, то точніше говорити не про «спеціалізовану», а про професійну правосвідомість.

Професійна правосвідомість суддів є однією з форм групової правосвідомості й характеризується специфічним змістом стосовно як правосвідомості суспільства, так і індивідуальної правосвідомості судді.

Правосвідомість суспільства формує професійну правосвідомість суддів. Зв'язок професійної й суспільної правосвідомості полягає у такому: а) категорії, ідеї, принципи суспільної правосвідомості виступають як ідеологічні засоби, за допомогою котрих судді пізнають правові норми, засвоюють їх вимоги і спрямовують свою процесуальну діяльність на точне й однакове застосування закону під час відправлення правосуддя; б) суспільна правосвідомість формує соціальний престиж органів правосуддя й тим самим характеризує зміст духовної атмосфери, в якій судді виконують свої професійні функції; в) зобов'язує суддів під час винесення вироку визначати своє особисте ставлення до фактичних обставин, які встановлює цей процесуальний акт.

Разом з тим важливо враховувати, що на індивідуальну правосвідомість судді впливають політичні, філософські та моральні погляди суспільства, взяті не окремо, а в єдності, в якій проявляється цілісність стану суспільної свідомості. Тому професійна правосвідомість суддів в усіх випадках виступає і реально існує не інакше як в органічному зв'язку, єдності із його політичною і моральною свідомістю, а елементи змісту професійної правосвідомості одночасно виступають як елементи змісту політичної й моральної свідомості, визначаючи ідейну зрілість особи судді.

¹ Див.: Ратінов А. Р. Структура и функции правового сознания // Проблемы социологии права. — Вильнюс, 1970. — Вып. 1. — С. 178.

Незважаючи на те що багато аспектів структури правової свідомості залишаються дискусійними, під час аналізу цієї проблеми філософи і правознавці майже однотайно підкреслюють, що правосвідомість не вичерпується правовою ідеологією, а являє собою якісне «злиття» останньої із правовою суспільною психологією, які розрізняються за способом відображення правової дійсності.

Вважаємо за доцільне висловити одне зауваження, яке, з нашої точки зору, має значення для з'ясування структури професійної правосвідомості.

В юридичній літературі деякі автори розглядають правову ідеологію й правову суспільну психологію як різні рівні відображення правової дійсності, протиставляючи більш низький рівень (правова психологія) більш високому (правовій ідеології). При цьому правова ідеологія отожднюється із теоретичною свідомістю, а суспільна психологія — із повсякденною правовою свідомістю¹. З такою постановкою питання навряд чи можна погодитись. Змістом ідеології є коло суспільних поглядів та принципів, які відображають у системі ідей корінні інтереси, цілі, потреби певного класу², зокрема в галузі правового регулювання та правового режиму. Зміст правової теоретичної свідомості ширший, ніж зміст правової ідеології, оскільки перша включає низку правових понять, які самі по собі не виражають класового підходу (наприклад, такі поняття, як свідок, експерт та ін.), а є досягненням правової наукової думки. Теоретичний рівень пізнання правових явищ і повсякденна свідомість як емпіричний рівень їх пізнання включають в себе соціально-психологічний елемент. Правова суспільна психологія — не рівень пізнання правових явищ, а психологічний компонент у теоретичному та емпіричному знанні про правові явища. Інакше кажучи, явища соціально-правової психології можуть «базуватися» на рівні як теоретичного знання, так і повсякденного усвідомлення правової дійсності.

Професійна правосвідомість судді включає в себе як систему правових ідей, що виражають інтереси суспільства в сфері правосуддя, так і систему власних правових поглядів і переконань, оцінок про справедливість або несправедливість правових норм, ефективність правового регулювання, відповідність правових приписів характеру суспільних відносин, які ця норма регулює.

¹ Див.: Потопейко Д. А. Правосознание как особое общественное явление. — К., 1970; Чхиквадзе В. М. Государство, демократия, законность. — М., 1967.

² Див.: Самсонов Р. М. Социальная психология и идеология. — Ереван, 1970; Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности общества. — Л., 1961.

У знанні про право та особистих оцінках правових приписів у концентрованому вигляді виражається професійний досвід судді, одержаний як у результаті безпосередньої участі у вирішенні кримінальних справ, так і з інших джерел (досвід вищестоящих судів, вивчення правової літератури тощо).

Правові уявлення судді, пов'язані в систему правових поглядів, активно впливають на його професійну діяльність, спонукають до правильного застосування закону і тому є однією з основ формування рішення, вільного від стороннього неправомірного впливу.

Професійна правосвідомість відіграє важливу роль у становленні тенденції щодо однакового застосування матеріальних і процесуальних законів. Її можна розглядати як своєрідний показник правильності та ефективності правового регулювання певних явищ, оскільки застосування закону в судовій практиці може свідчити як про адекватність правового регулювання, так і про неправильне розуміння суддями правової норми, або ж про те, що правова норма містить у собі недостатньо чіткі приписи, зумовлюючи певний соціально-психологічний настрій судді за професією.

Теоретична сторона професійної правосвідомості характеризується науковим підходом щодо сприйняття правової норми, науковим усвідомленням практики її застосування¹.

До структури професійної правосвідомості входить суспільна правова психологія, яка виступає у вигляді правових почуттів, звичок тощо, що проявляються у професійній діяльності й напрацьовані нею.

Отже, у структурі професійної правосвідомості слід розрізнити дві групи взаємопов'язаних елементів: правові (правові поняття, оцінки, переконання тощо) і соціально-психологічні, які у практичному вираженні являють собою певну єдність і, взаємодіючи у рамках єдиної структури, становлять суб'єктивну основу суддівського переконання під час прийняття рішень.

Суспільна правова психологія впливає на сприйняття правової норми, причому цей вплив багатоплановий, може мати як позитивний, так і негативний характер.

Системний підхід до вивчення професійної правосвідомості полягає у розгляді не тільки його ідеологічної й теоретичної сторін, а й соціально-психологічної сторони, структуру якої у процесуальній

¹ Див.: *Аверин А. В.* Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей: проблемы теории и практики / Под ред. М. И. Байтина, Саратов. – 2003; *його ж.* Судебная достоверность (постановка проблемы). – Владимир, 2004.

теорії ще не розроблено. Вважаємо, що найбільш прийнятне вирішення цієї проблеми запропонував Б. Паригін, який включив до структури суспільної психології: 1) соціальну психологію особи; 2) психологію соціальних спільнот і спілкування; 3) психологію соціальних відносин; 4) психологію різних форм духовної діяльності¹. Ця конструкція з урахуванням специфіки предмета була перенесена Є. Лукашевою на структуру правової соціальної психології². Суб'єктивно-психологічні якості судді, напрацьовані у процесі здійснення професійних функцій, його установки, мотиви діяльності і т. ін., мають розглядатися правовою соціальною психологією під кутом перетворення правових знань на особисті правові погляди судді, його переконання, тобто на ціннісну орієнтацію.

Інтерпретуючи розроблену Є. Лукашевою структуру правової суспільної психології, відмітимо, що соціально-психологічна сторона професійної правосвідомості судді охоплює: а) цілі та мотиви професійної діяльності, які визначаються усвідомленням завдань правосуддя й системою власних знань про право; б) професійні звички, традиції, які опосередковують соціально-психологічний механізм спілкування суддів між собою (у судовій колегії) та з іншими учасниками судового розгляду і які є, у відомому сенсі, соціально-психологічною стороною правових відносин; в) правові почуття, установки та ін., які затвердилися у результаті професійної діяльності.

Таким чином, професійна правосвідомість судді – це система його правових поглядів, переконань, уявлень, оцінок про основоположні принципи права, напрацьовані в результаті засвоєння правових норм і рекомендацій правової науки під час розгляду певних кримінальних і цивільних справ, а також психологічне ставлення до чинної правової системи, своїх прав і обов'язків, які проявляються в системі правових почуттів, настроїв, звичок і зорієнтовані на верховенство закону.

Отже, структура професійної правосвідомості суддів складається з таких елементів:

а) пізнавального, змістом якого є система власних знань про право, напрацьованих судовою практикою;

б) оціночного, куди входять система оцінок і переконань про справедливість або несправедливість правових заборон, ефективність правових приписів кримінально-процесуальної форми для досягнення цілей та завдань правосуддя;

¹ Див.: *Парыгин Б. Д.* Основы социально-психологической теории. – М., 1971. – С. 50.

² Див.: *Лукашева Е. А.* Социальное правосознание и законность. – М., 1973. – С. 160. Також див.: *Телятников В. П.* Убеждение судьи. – СПб., 2004.

в) вольового, який виступає як усвідомлення юридичних прав та обов'язків, покладених на суддів, готовність до здійснення своїх повноважень відповідно до цілей і завдань правосуддя;

г) поведінкового, який регулює вибірковість поведінки судді під час здійснення ним професійних функцій, а також професійну систему правил поведінки;

г) елементів соціально-правової психології.

Видається спірною думка А. Ратінова про те, що під час аналізу правової свідомості з огляду на предмет відображення необхідно виділяти сфери правосвідомості й говорити про «кримінально-правову», «кримінально-процесуальну» або «адміністративно-правову» свідомість, до яких поряд із загальноправовими ідеями та принципами «входить сукупність специфічних поглядів і оцінок, котрі належать до явищ та інститутів тільки матеріального, або процесуального, або адміністративного права»¹.

У кримінальному судочинстві професійна правосвідомість виконує свою функцію в цілому, а не в певних «сферах» застосування, та і межі між кримінально-правовою і процесуальною свідомістю невідомі й у реальному вираженні виступають у тісній єдності.

Перш ніж показати «роботу» професійної правосвідомості у формуванні судового рішення, необхідно хоча б у загальних рисах окреслити ті функції, які виконує професійна правосвідомість під час розгляду й вирішення певної кримінальної справи. При цьому слід виходити з того, що професійна правосвідомість «працює» у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності з політичними, моральними переконаннями судді, практичну значущість яких опосередковано індивідуально-психологічними особливостями особи та певною ситуацією розгляду кримінальної справи, в якій судді доводиться діяти.

Професійна правосвідомість виконує дві функції: а) нормативно-оціночну, яка включає в себе вироблення ціннісного підходу до фактичних обставин кримінальної справи з погляду приписів правової норми, морально-правової оцінки поведінки підсудного; б) пізнавально-комунікативну, яка визначає вибіркове ставлення судді до інформації, одержаної в результаті судового слідства, та спрямованість спілкування з метою створення оптимального режиму в процесуальній діяльності, спрямованої на забезпечення реалізації прав сторін. І в цьому проявляється активність судді в публічно-змагальному процесі.

¹ Ратінов А. Р. Вказ праця. — С. 178.

Вважається, що нормативно-оціночну і пізнавально-комунікативну функцію професійна правосвідомість проявляє під час як встановлення фактичних обставин кримінальної справи, так і побудови висновків по суті останньої.

А. Ратінов стверджує, що правосвідомість не є основою переконання судді, а впливає на його формування як ідеологічний і психологічний чинник більш віддалено. Якщо ж правосвідомість розглядати як безпосередню основу внутрішнього переконання поряд із доказами, то необхідно буде визнати рівну роль та значення певних фактичних даних і правосвідомості¹. Якщо навіть прийняти без заперечень наведену концепцію А. Ратінова, то все одно в ній залишається багато незрозумілого. Дослідник у цьому випадку не проводить чіткої межі між правосвідомістю, яка є ідеологічним чинником, що забезпечує соціальний престиж суду як органу правосуддя і спрямовує процесуальну діяльність на чітке додержання вимог законності, та професійною правосвідомістю судді. Докази й професійна свідомість — не однопорядкові елементи, у формуванні рішення судді вони мають різне функціональне призначення.

Достовірність висновків, що становлять зміст переконання судді, зумовлена єдністю суб'єктивних та об'єктивних елементів, які тим самим характеризують пізнавальну роль професійних знань судді.

Співвідношення доказів і професійних знань у формуванні рішення судді полягає в тому, що докази (їх сукупність, система) є об'єктивною основою, а у своїй єдності, якісному «злитті» вони приводять суддо до висновків по кримінальній справі.

У процесуальній літературі поширеною є думка, згідно з якою співвідношення суддівського переконання та професійної правосвідомості судді полягає в тому, що переконання базується на правосвідомості². У такій постановці питання не простежується специфіка правосвідомості у формуванні переконання. Висловлювалася також думка, відповідно до якої керуватися під час оцінки доказів законом — це те ж саме, що й керуватися правосвідомістю³, а тому в ст. 17 Основ кримінального судочинства вказівка на правосвідомість була зайвою⁴.

¹ Див.: Теория судебных доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1973. — С. 493.

² Див.: *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — М., 1968. — Т. 1.

³ Див.: *Рахунов Р. Д.* Независимость судей в советском уголовном процессе. — М., 1972.

⁴ Див.: *Резник Г. М.* Оценка доказательств по внутреннему убеждению: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1969.

В. Арсеньев вважає, що суддя керується правосвідомістю поряд із законом, а його переконання ґрунтується тільки на законі; що ж стосується значення правосвідомості, то вона допомагає судді з'ясувати вимоги процесуального закону щодо оцінки доказів¹.

Нарешті, М. Полянський розглядав співвідношення переконання та правосвідомості як частини до цілого².

Ми пояснюємо таке різноманіття у тлумаченні зазначеної проблеми тим, що в процесуальній науці тривалий час існувала традиція розглядати внутрішнє переконання як категорію психологічну, як приватний прояв людських емоцій, які належать до галузі психології³, хоча при цьому, особливо М. Строговичем, підкреслювалося, що переконання – не несвідоме відчуття впевненості, воно має ґрунтуватися на зібраних у справі доказах. При такій постановці питання зникала суть переконання як процесуальної категорії, котра має гносеологічний аспект у судовому пізнанні. Переконання можна бути лише у якомусь знанні, способі дій, правильності висновків. Тому переконання судді – це не одномоментний акт. Воно формується в діяльності, а на адекватність його впливають різні складові.

Саме з цих позицій слід вітати спробу постежити багатоплановий характер співвідношення переконання й професійної правосвідомості суддів⁴.

Проблема ролі професійної правосвідомості у формуванні рішення судді полягає в тому, щоб показати вплив системи правових знань і оцінок судді, його настрою, почуттів тощо на становлення категоричного висновку, який виключає будь-який сумнів стосовно доведеності фактичних обставин, які встановлюються відповідним процесуальним актом.

Ця проблема може бути сформульована дещо інакше: в чому саме професійна правосвідомість зумовлює формування такого ставлення судді до знань про фактичні обставини справи, коли він упевнений в їх адекватності фактам об'єктивної дійсності, чи готовий до практичних дій відповідно до одержаних знань, за власним висновком обирає варіант рішення, який допускається процесуальним законом?

¹ Див.: Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1964. – С. 175–176.

² Див.: Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956. – С. 144.

³ Див.: Пашкевич П. Ф. Объективная истина в уголовном судопроизводстве. – М., 1961. – С. 65.

⁴ Див.: Резниченко И. М. О соотношении социалистического правосознания и внутреннего судебного убеждения // Уч. зап. ДВГУ. – Владивосток, 1968. – Т. 14. – С. 63–68.

Разом з тим закон: а) не визначає, при якому рівні інформативності суддя може дійти достовірного висновку про винуватість підсудного і не встановлює фактичної сукупності доказів, достатніх для цього¹; б) не вказує, які саме слідчі дії необхідно виконувати з цією метою.

Однак у дослідженні фактичних обставин справи настає момент, коли суддя вважає, що в ході судового слідства зібрано таку кількість доказів, які для нього здаються достатніми, мають якісну визначеність і дають змогу зробити висновок про доведеність події злочину і винуватості підсудного. В основі такого визначення достатності доказів міститься переконання судді. Інакше кажучи, в такій ситуації суддя переконаний у тому, що він досяг такого рівня інформативності, при якому можливо дійти певного висновку про винуватість підсудного: цей висновок відображає «власний погляд на фактичні обставини справи» (А. Ратінов).

«Підключення» до цього процесу професійної правосвідомості полягає в тому, що воно: а) спонукає суддю спрямовувати процесуальну діяльність на встановлення істини; б) в інформаційному аспекті інтерпретує сенс доказів з точки зору їх якісної визначеності і доказової цінності; в) співвідносить одержані знання про фактичні обставини справи із нормативним описанням кримінально-правової заборони; г) є суб'єктивною основою, яка сприяє перетворенню об'єктивно існуючої можливості встановлення фактичних обставин на власний погляд судді. Вважаємо, що цей зв'язок багатогранний і може бути простежений в інших положеннях. Але ж перехід певної кількості доказів на їх якісну визначеність, тобто встановлення їх доказової цінності, здійснюють правосвідомість судді та його професійний досвід.

У зв'язку з цим викликає сумнів запропонована деякими авторами математизація, формалізація процесу доведення. Це напрям наукового пошуку найбільш повно наводив А. Ейсман, який вважав, що формалізація знання відкриває можливість для використання формул, тобто скорочених умовних знаків (символів), схем та моделей, які у наявній формі відображають структуру правильного міркування². Він наводить як приклад формалізацію у справі Фірсова. У нашому розумінні формалізація реально допустима там, де мають місце виявлення залежності між кількісною характеристикою та якісною визначеністю будь-якого явища. До того ж слід враховувати, що фор-

¹ Див.: Зеленецький В. С. Поняття і класифікація сукупності доказів у радянському кримінальному судочинстві // Рад. право, 1971. – № 1. – С. 36–38.

² Див.: Эйсман А. А. Логика доказывания. – М., 1971. – С. 7.

малізація завжди пов'язана із міркуванням «ідеалізованої» людини, яка не припускається логічних помилок.

Формалізацію правозастосовного процесу можна уявити у двох варіантах. Перший варіант – це побудова системи нагромадження юридичних ознак, які тягнуть за собою безпомилковість юридичної кваліфікації. Цей варіант дійсно потребує уточнення правових понять засобами сучасного логічного апарату і може бути формалізований, на що вказує В. Кудрявцев¹.

Другий варіант – це формалізація систем нагромадження доказів, з яких із достовірністю впливав би висновок про наявність певних юридичних ознак (певного складу злочину, поставленого в провину підсудному). Щодо другого варіанта слід зауважити, що сама кількість доказів не встановлює достовірність висновку про наявність юридичних ознак складу злочину в діях підсудного. В галузі кримінального судочинства взагалі відсутні дослідження, котрі ставили б за мету визначити, при якій кількості джерел доказів і в якому їх сполученні можливе твердження про достовірне встановлення юридичних ознак складу злочину. Названі обставини слід мати на увазі під час оцінки правомірності формалізації процесу доведення.

Вважаємо, що формалізація процесу доведення ігнорує змістовну сторону суддівського міркування про доказову цінність зібраних у справі фактичних даних, яка так само індивідуально неповторна, як неповторною є людська індивідуальність. Формалізація у конкретній справі – це формалізація в одній справі, яка непридатна для формалізації в інших справах цієї ж категорії, оскільки кожного разу ми зустрічаємось із неповторною конкретною ситуацією і конкретними міркуваннями судді про ті змістовні сторони знання, які привели його до певного висновку по суті досліджуваної справи.

Звертає на себе увагу суперечність позиції прибічників формалізації процесу доведення, які, зводячи символіку математичних формул до опису, так би мовити, окремих ситуацій у розслідуванні злочинів, у той же час правильно вказують на те, що хоча в основі процесу формування внутрішнього переконання, «якщо розглядати його з кількісної точки зору, лежить перехід кількісних змін в якісні, формалізувати цей підхід, описати його математично неможливо»².

Математизація, формалізація процесу доведення ігнорує особистість судді, його особисте та вибіркове ставлення до зібраної су-

¹ Див.: Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – М., 1972.

² Белкин Р. С., Винберг А. И. Вказ. праця. – С. 136.

купності доказів. Тому ми не бачимо на сьогодні у формалізації тієї перспективи, яка могла б «полегшити» розумову діяльність судді в оцінці доказів. До того ж формування рішення не можна розглядати з «кількісної точки зору», оскільки оцінка результатів судового пізнання є творчим, а не механічним процесом.

Достатність доказів для побудови певних висновків полягає не в їх кількості, а в системності. Перевірені і зібрані під час судового слідства докази повинні являти собою систему з точки зору того, що належить встановити у кримінальній справі та яку відповідь, позитивну чи негативну, дати на питання, які вирішуються у вироку суду. Інакше кажучи, система доказів має являти собою таку якісну визначеність у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості, яка б відображала подію злочину в його цілісності та виключала інші пояснення «механізму» злочинної поведінки та її наслідків.

Професійний досвід систематизує, узагальнює правові знання судді, його навички та вміння, допомагає орієнтуватися у доказовій інформації та «вилучати» з неї те, що дійсно необхідно для правильного вирішення справи. Досвід судді зумовлює особливе професійне бачення тих фактичних обставин справи, які є найбільш значущими та суттєвими для встановлення події злочину, винуватості підсудного, індивідуалізації покарання з урахуванням вимог матеріального і процесуального законів.

Професійний досвід у формуванні рішення судді проявляється у такому:

- усвідомленні соціальної значущості покладених на суддю функцій щодо здійснення завдань правосуддя;
- адекватному розумінні сенсу вимог матеріального і процесуального законів, умінні правильно застосувати їх під час розгляду та вирішення кримінальних справ;
- вироблення навичок самостійного прийняття рішень у кримінальній справі, критичного ставлення до матеріалів досудового слідства та вмінні протиставляти свою позицію у справі стороннім поглядам;
- вмінні встановити правильний контакт із членами судової колегії та учасниками судового розгляду з метою спрямування їх діяльності на встановлення істини у справі;
- оволодінні навичками технічних прийомів під час виконання окремих слідчих дій з метою одержання найбільш повної та своєчасної доказової інформації;

– систематизації свого особистого досвіду та досвіду вищестоящих інстанцій для одержання знань про тенденції застосування матеріального й процесуального законів у судовій практиці;

– оволодінні рекомендаціями науки кримінального процесу, криміналістики та судової психології щодо оцінки доказів та їх практичної реалізації;

– економії процесуальної форми під час обрання найбільш оптимальних та надійних засобів доведення для одержання доказової інформації;

– вмінні правильно планувати судове слідство та своєчасно висувати судові версії, які зумовлюють повне, об'єктивне та всебічне дослідження обставин вчиненого злочину.

Як висновок доцільно відмітити, що навіть найбільш сучасний закон не може претендувати на абсолютну ясність для тих, хто його застосовує, особливо якщо враховувати, що у кожній кримінальній справі суддя стикається з конкретною життєвою ситуацією, індивідуальною та неповторною. Цим, зокрема, зумовлена система безперервного підвищення професійної та загальнотеоретичної кваліфікації національного суддівського корпусу, оскільки поверхове загальнотеоретичне знання права багато в чому зумовлює суддівські помилки.

Надійшла до редколегії 18.07.05

В. Борисов, академік АПрН України,
О. Пащенко, кандидат юридичних наук (НЮА України)

До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів

Для розроблення наукових рекомендацій щодо пізнання злочинів, встановлення їх ознак, методик розкриття та причин їх вчинення, а також обставин, пов'язаних з ними, необхідним є не тільки вивчення нормативно-правового масиву, яким забезпечується боротьба із злочинністю та практика його застосування, а й глибоке комплексне дослідження злочинів як негативних соціальних феноменів певного виду. Це закономірно приводить до необхідності розроблення науки кримінально-правового циклу галузевих видів юридичних харак-

теристик відповідних злочинів: кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінологічної та криміналістичної¹. Тобто юридична характеристика надається низкою юридичних галузей знання: науками кримінального та кримінально-процесуального права, кримінологією, криміналістикою, теорією оперативно-розшукової діяльності тощо. Ці галузі знання досліджують ті чи інші види злочинів з погляду свого предмета дослідження².

В літературі вже відзначалося, що поняття кримінально-правової характеристики ще не наводилося³, проте неодноразово висловлювалася думка, згідно з якою її слід розуміти як аналіз системи елементів складу злочину⁴.

Видається, що для розуміння кримінально-правової характеристики слід виходити з того, що в ній повинні відбиватися особливості певного виду злочинів, які мають значення для з'ясування їх соціальної та юридичної природи (сутності), суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності, призначення покарання тощо. Тобто *кримінально-правова характеристика являє собою систему, суму спеціалізованої наукової інформації про певний вид злочинів*. Тому, як і будь-яка інша система, кримінально-правова характеристика складається з взаємопов'язаних складових частин — певних елементів, що її утворюють. На наш погляд, такими елементами є: 1) соціальна обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів; 2) суспільна небезпечність певного виду злочинів, як їх матеріальний субстрат; 3) протиправність діяння та її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно небезпечної поведінки; 4) склад певного виду злочинів; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення злочинів, що знаходяться поза

¹ Див.: Криміналістика: Підручник / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. — К., 2001. — С. 367, 368.

² Див.: *Матусовський Г. А.* Экономические преступления: криминалистический анализ. — Х., 1999. — С. 46.

³ Див.: Вказ. праця. — С. 47.

⁴ Див., напр.: Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник / В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, В. Ю. Шепітько та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. — Х., 1998. — С. 145, 146; *Лавленко Р. М.* Кримінально-правова характеристика незаконного нарковиробництва // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 2000. — Вип. 4. — С. 157–166; *Тяпкін А. С., Чехунов Д. Н.* Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав» // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Х., 2001. — Вип. 15. — С. 25–31 та ін.